

Список використаних джерел та літератури:

1. Давыдов Г. П. Основы правового воспитания учащихся общеобразовательной школы : дисс.... доктора пед. наук : 13.00.01 / Давыдов Геннадий Павлович. – М., 1984. – 370 с.
2. Сухомлинский В. А. О воспитании / В. А. Сухомлинский – М. : Политиздат, 1975. – 394 с.
3. Сухомлинський В. О. Сто порад вчителю : Вибр. тв. у 5-ти томах / В. О. Сухомлинський – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 2. – 670 с.
4. Сухомлинський В. О. Формування комуністичних переконань молодого покоління : Вибр. тв. у 5-ти томах / В. О. Сухомлинський – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 2. – 670 с.
5. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину : Вибр. тв. у 5-ти томах / В. О. Сухомлинський – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 2. – 670 с.
6. Шалаева О. Г. Проблемы общей теории нравственно-правового воспитания : дисс.... канд. пед. наук. : 13.00.01 / Шалаева Ольга Гасановна. – Л., 1985. – 192 с.

Анотація

Е.В.Полищук

**Правовое воспитание подростяющего поколения в педагогическом наследствии
В.А.Сухомлинского**

В статье автором рассматривается использование педагогического наследия В.А. Сухомлинского для повышения эффективности правового воспитания подростяющего поколения. Продемонстрировано применение его в учебно-воспитательном процессе общеобразовательных заведений.

Ключевые слова: правовое воспитание, правовое образование, коллектив, общеобразовательное заведение.

Summary

O.V.Polishchuk

Legal Education of Rising Generation in Pedagogical Heritage of V.O.Sykhomlyns'kyi

The author of the article is examines the use of pedagogical heritage of V. O. Sykhomlyns'kyi for the increase of efficiency of legal education of rising generation. Its application is shown in the educational process of general educational establishments is shown.

Keywords: legal upbringing, legal education, collective, general educational establishment.

Дата надходження статті:

„1” вересня 2011 р.

УДК 37.032.37.064

Т.І.ПОНІМАНСЬКА,

*кандидат педагогічних наук, професор
(м.Рівне)*

Виховання як гуманістична взаємодія у педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського

У статті розкриваються погляди В.О.Сухомлинського на виховання як процес взаємодії педагога і дитини на засадах гуманістичних цінностей.

Ключові слова: гуманізм, дитина, педагог, взаємодія, погляди В.О.Сухомлинського на гуманістичне виховання.

Видатного українського педагога В. О. Сухомлинського поправу можна віднести до плеяди найбільш яскравих представників гуманістичної педагогіки. У центрі педагогічної системи В. О. Сухомлинського – дитина з її реальним духовним світом – самоцінна, складна, духовна істота, яка постійно розвивається. Поєднання досвіду народної педагогіки, даних наукових досліджень, значної теоретичної роботи та власного практичного досвіду виховання дало змогу В. О. Сухомлинському створити гуманістичну виховну систему, засновану на визнанні особистості людини, яка розвивається, вищою соціальною цінністю, а весь педагогічний процес побудувати на засадах розвитку духовного світу людини.

Концепт людини – центральний у теорії гуманістичного виховання В. О. Сухомлинського на рівні визнання її як мети виховання. Червоною ниткою, що має проходити через усе виховання, вважав видатний педагог, є захоплення людиною: „По суті, виховання є тривалою багаторічною підготовкою маленької людини до усвідомлення істини: людина – найвища цінність” [6, с.184]. Таке визначення сутності виховання педагогом було зроблено в умовах ідеологізованої держави задовго до демократизації соціальних взаємин. Варто зазначити, що тема виховання гуманної людини, За Сухомлинським, „нової”, „справжньої”, іднята педагогом над усіма іншими цінностями. Це дозволяє стверджувати, що В.О.Сухомлинський будував свою педагогіку на ціннісних, а не на ідеологічних засадах.

Гуманність виступає в якості соціально-педагогічної основи педагогіки Сухомлинського як визначальна функція його педагогічної системи. У структурі гуманістичних цінностей учений-гуманіст виокремлює кілька рівнів: на першому – життя, всесвіт, земля, природа; на другому – людина, людство, народ, сім'я, колектив; на третьому – людяність, благородство, доброта, честь, гідність. Усі означені рівні мають поєднуватися у виховному процесі зусиллями професійної майстерності і особистості вихователя.

У педагогічній теорії і практиці В. Сухомлинського не лише знайшли втілення, але й одержали подальший розвиток головні ідеї гуманістичної педагогіки. Перш за все, це любов до дітей, яка набуває чітко визначеного видатним педагогом змісту і головного механізму виховання (виховання – це любов). Таке розуміння закладено у визначення власного педагогічного кредо „Я впевнений, що лише людяністю, ласкою, добротою – так, простою людською добротою можна виховати справжню людину...” [9, с.4-5].

На відміну від традиційного трактування любові педагога до дитини як умови і засобу виховання Сухомлинський вказує також і на значення взаємної любові педагога і вихованця: виховується не той, кого лише люблять, а той, хто любить сам: „Я вважаю одним з найважливіших принципів виховання взаємну довіру педагога і дитини” [9, с.4-5]. Мета виховання трактується Сухомлинським із сучасних позицій розуміння виховання як ціннісної гуманістичної взаємодії педагога і вихованця, спрямованої на найвищу мету – виховання людини, яка здатна відчувати в собі людину. Справжня любов до вихованців, вважав видатний педагог, полягає у бажанні дати їм те, що є дорогого для самого себе. А це – „невсипуща, важка і захоплююча праця”, заснована, перш за все, на особистісному зростанні як вихованців, так і вихователя.

У центрі педагогіки В. О. Сухомлинського – дитина, її індивідуальність, а також педагог – його особистість, майстерність. Гуманістична позиція видатного педагога допомагає нині відновлювати глибоку суть педагогіки як науки про формування найціннішого, що є у світі – Людини. Здійснити такий підхід до виховання може педагог з багатим духовним світом, „хто народом і суспільством уповноважений творити людське щастя, тобто виховувати по-справжньому”. Сухомлинський аналізує процес становлення такого педагога і наголошує на необхідності спільного особистісного росту дитини і педагога. Визнання „рівноцінності” особистостей педагога і дитини в педагогіці має передбачати реалізацію шляхів гуманізації підготовки педагога уже у вузі та впродовж усього педагогічного життя саме через формування емпатійного ставлення до дітей, уміння відчувати й розуміти їх внутрішній світ, діяти на основі гуманістичних засобів і методів виховання.

Концепт „добро” представлений у педагогіці В. О. Сухомлинського як джерело виховання. „Мета виховання, – стверджує педагог-гуманіст, – полягає в тому, щоб морально удосконалюючись, людина у своїх взаємовідносинах з іншими людьми перемагала зло” [6, с.230]. Повноцінне виховання – це виховання добром, піднесення гідності, недоторканості, особистої честі дитини, її власна думка, особистий погляд на все. У такому ставленні до дитини Сухомлинський вбачав покликання педагога. „Не можна пізнати дитину, не люблячи її”, – стверджував він [7, с.292].

У педагогіці Сухомлинського втілюється гуманістичний ідеал гармонії права і обов'язку як необхідної умови свободи і щастя людини. „Далеко не кожен вихованець може „відкрити порох”, виявити успіхи в теоретичному мисленні, стати математиком чи фізиком, філологом чи істориком. Але кожен вихованець є Людиною” [2, с.88]. Тому педагог має усвідомлювати, що в дитини ніколи не буває бажання навмисне робити зло. Нерозуміння цього, приписування дитині злої волі є педагогічним невіглаством. У цій ситуації реалізовується сота порада В. О. Сухомлинського вчителю [5, с.654], сутність якої в тому, що навчати і виховувати дітей треба так, щоб вони не відчували, що їх примушують, на них тиснуть. Майстерність учителя в тому, щоб викликати необхідну потребу, зацікавити дітей.

Особливої уваги В.О.Сухомлинський надає дитинству як періоду життя, що значною мірою визначає майбутнє людини. Щоб сприяти повноцінному розвитку особистості в даний період, педагог повинен „бачити і відчувати дитячу душу”. У світлі ідеї виховання духовності з раннього дитинства слід гуманізувати завдання педагогіки: кожна дитина, говорить Сухомлинський, – це унікальний світ, який потрібно зрозуміти, прийняти і знайти шляхи взаємодії з ним.

Уже дитина дошкільного віку відчуває свій внутрішній духовний світ, більше того – відчуває, розуміє, переживає процес виховного впливу на себе, і торкатися душі дитини потрібно бережно. Проникнення у внутрішній світ дитини, ґрунтовне вивчення її особливостей можливі за умови, коли між педагогом і вихованцем встановлюються справжні дружні взаємини. Спільність інтересів становить для цього найміцнішу основу. „Щоб знайти шлях до дитячого серця, – писав педагог, – учитель мусить бути другом дитини, радіти разом із нею і ділити і горе, по-справжньому вболівати за її долю. Довіру дитини до вихователя можна порівняти з тонким, ледве чутним

звучанням струни, коли рука музиканта торкається інструмента... Образно кажучи, в кожному дитячому серці є ніжні, чутливі струни, настроєні на сприймання життєрадісної, світлої музики – дитячих радощів, творчої праці, дружби, братерства, товариства” [4, с.89].

Важливо враховувати, що психіка дитини відкрита, незахищена, вразлива, тому в дитячий світ не варто вносити тих закономірностей світу дорослих, що спричиняють несправедливість та жорстокість. Серед умов виховання гуманності видатний педагог визначає прив’язаність дітей, їх відчуття приналежності й зв’язку спочатку з найближчим оточенням, а згодом і з усіма людьми. Усе прекрасне, що існує в навколишньому світі і створене людиною для інших, повинно доторкнутися до серця дитини і облагородити її. Позитивне емоційне забарвлення, участь у роботі, насиченій турботою про інших, створюють арсенал спогадів дитинства, які незалежно від віку завжди хвилюватимуть серце дитини. „В моїй педагогічній системі стало правилом: кожній людині протягом усього життя мусять сяяти вогники дитинства – хвилюючі спогади про те, що створено в роки дитинства власними руками для людей” [2, с.82].

Взаємини дитини із світом в процесі виховання як навчання дитини соціального буття – центральна проблема педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського. Видатний педагог виявляє гуманістичне бачення процесу соціалізації як взаємодії особистості й суспільства, що заснована на гармонії індивідуального й колективного: „Ввести дитину в складний світ людських стосунків – одне з найважливіших завдань виховання” [4, с.87]. Відтак, гуманність виховання пов’язана із збереженням щастя, на яке має право дитина. Високу місію педагога Сухомлинський вбачає у тому, щоб бути творцем дитячого щастя, цілителем дитячих душ. Адже вся складність і „дивовижна розкіш, усі тривоги, болі та прикросці, муки і торжество виховання в тому й полягають, аби у серці дитини поселилися радість і щастя” [1, с.456]. Серед причин нещастя дитини він відзначає: неблагополуччя в сім’ї, незадовільний статус дитини в колективі однолітків, неуспішність у навчанні. Тому до завдань гуманістичного виховання він відносить блокування чинників, що породжують у дітей відчуття своїх взаємин із світом як нещасних. Варто зазначити, що педагог не уникав роботи з різними категоріями дітей. Майже півстоліття тому у Павлівській школі була реалізована ідея інтегрованого навчання дітей з особливими потребами. Глибоко гуманним було ставлення до дітей нещасних, знедолених природою чи середовищем: маленька людина не повинна дізнатися про те, що у неї є проблеми розвитку, а її виховання має бути в сто разів більш ніжним, чуйним, турботливим.

Уже в роки дитинства кожен вихованець повинен дорожити людиною як найбільшою цінністю, а це можливо за умови, що у ній виховане почуття власної гідності, тоді вона з повагою поставиться і до іншої людини, і до колективу, і до суспільства. Без цього людина буде не особистістю, а озлобленою, нещасною істотою. Тому до завдань виховання Сухомлинський відносить виховання у дитини потреби в іншій людині, не з примусу до життя серед інших чи з огляду на інтереси колективу, а як особистісну потребу, поклик душі.

Видатний педагог визначає переживання та усвідомлення відповідальності за свою поведінку перед людьми і перед самим собою як одну з найважливіших рис людяності і називає її совістю, а її виховання пов’язує з з подоланням труднощів заради самоствердження людини [8, с.50]. У книзі „Серце віддаю дітям” педагог стверджує: „... якщо дитина не вмє бачити в очах іншої людини, що в неї на серці, – вона ніколи не стане справжньою людиною” [4, с.89]. Опанувати науку людяності потрібно вже у наймолодшому віці. Для цього потрібно душею відчувати і зрозуміти людину, яка потребує допомоги і підтримати її, щоб вона не почувалася самотньою чи нещасною. В.О. Сухомлинський попереджає: „якщо добрі почуття не виховані в дитинстві, то їх ніколи не виховаєш, через те що справжня людяність стверджується в душі разом з пізнанням перших та важливих істин; саме в дитинстві людина повинна пройти емоційну школу – школу виховання добрих почуттів” [4, с.50]. Зазначимо, що перші такі уроки дитина засвоює у сім’ї вже на підсвідомому рівні, а усвідомлено – під впливом педагога, який спрямовує перші уявлення дітей про належне у практику їх учинків, створюючи умови для набуття дитиною особистісного досвіду гуманності. Відтак, сам педагог має бути людяним.

Провідні концепти педагогічної теорії Сухомлинського дитина і педагог покладені в основу визначених ним принципів своєї педагогічної системи:

1. Не узагальнені „діти”, а саме індивідуальність, Дитина є центральним концептом педагогічної теорії і практики В. О. Сухомлинського: „... В природі немає дитини безталанної, ні на що не здатної. Кожному можна дати щастя творення, кожного треба вивести в люди. Це перший наріжний камінь моєї педагогічної системи” [2, с.88].

2. Для досягнення виховної мети потрібен особистий приклад педагога: „Серед вогників інтелектуальної культури, які сяють навколо школяра, вчитель мусить бути найяскравішим вогником – це другий наріжний камінь моєї педагогічної системи” [2, с.89].

3. Майстерність педагога у застосуванні гуманістичних методів і прийомів виховання. „Чутливість духовного світу вихованця вимагає великої тонкості засобів виховного впливу. Це третій наріжний камінь моєї педагогічної системи” [2, с.90]

Усі складові діяльності вихователя розглядаються крізь призму універсальної системи гуманізму. У книзі „Сто порад учителю” учений переконливо констатує: „Учительська професія – це людинознавство, постійне проникнення в складний духовний світ людини, яке ніколи не припиняється” [5, с.421]. Здатність відкривати дитині її внутрішній світ – критерій педагогічної майстерності. Для цього потрібно знати дитину, і це знання – головне у педагогічній діяльності. Найвищий прояв гуманістичних цінностей педагога – серце, віддане дітям. Навіть коли вчитель бачить зло, його не можна переносити на того, у чий душі воно поселилося, а варто звертатися „до голосу краси людської, яка в дитині обов’язково є”. У книзі „Серце віддаю дітям” учений-гуманіст зазначає: „Найголовнішою рисою педагогічної культури має бути відчуження духовного світу кожної дитини, здатність приділити їй стільки уваги й духовних сил, скільки потрібно для того, щоб дитина відчула, що про неї не забувають, її горе, її образи й страждання поділяють” [4, с.167].

Глибоке вміння відчувати духовний світ вихованців учений-гуманіст визначає як найголовнішу рису педагогічної культури – це здатність приділити вихованцеві стільки уваги й духовних сил, скільки потрібно для того, щоб дитина відчула, що вона не байдужа педагогові. Показовим є трактування Сухомлинським педагогічної справедливості як основи довіри вихователя до дитини: немає абстрактної справедливості поза індивідуальністю; щоб бути справедливим, потрібно до тонкощів знати духовний світ кожної дитини.

Для розвитку педагогічної емпатії видатний педагог радить учителям стимулювати згадки про власне дитинство, учитися співпереживати почуття вихованця. Виховання почуттів педагога є сутністю педагогічної культури, оскільки справедливість, сердечність, доброта, душевність – це не просто азбука людської культури, а основа професійної роботи педагога.

Доброта і чесність, людяність, любов до дітей, готовність розуміти їх та спрямовувати розвиток особистості дитини – ось головні риси, які відзначають хорошого вчителя. А рівень їх сформованості є показником педагогічної майстерності. Ідея гуманізму пронизує всі 100 порад, адресованих учителю. Зокрема в одній з них В. О. Сухомлинський зупиняється на проблемі влади педагога як одній з найтонших у вихованні. „З кожним роком, – писав він, – я все більше переконувався, що влада над дітьми – це одне з найважливіших випробувань для педагога, це критерій, показник його культури” [5, с.638-639]. Це інструмент, який педагог застосовує, виходячи з душевних спонукань, з якими він підходить до дитини. Для цього необхідно розуміти і серцем відчувати „безмежне дитяче довір’я і неминучу в зв’язку з цим дитячу беззахисність”. Влада педагога й полягає в тому, щоб виправдати цю довіру.

До складових педагогічної культури Сухомлинський відносив здатність до наукового передбачення, яке він також пов’язує із щастям вихованців: „Без наукового передбачення, без вміння закладати в людині ті зерна, які зійдуть через десятиріччя, виховання перетворилося б у примітивний нагляд, вихователь – у неграмотну няньку, педагогіка – у знахарство. Треба науково передбачати – у цьому суть культури педагогічного процесу, і чим більше тонкого, вдумливого передбачення, тим менше несподіваних нещасть”, – відзначав він у „Ста порадах вчителю” [5, с.423].

В. О. Сухомлинський закликав через любов до дитини, через гуманне ставлення до неї пізнавати духовний світ вихованців і позитивно впливаючи збагачувати його. Він підкреслював: „Бо любов до дитини в нашій спеціальності – це плоть і кров вихователя як сили, здатної впливати на духовний світ іншої дитини. Педагог без любові до дитини – це все одно, що співець без голосу, музикант без слуху, живописець без відчуття кольору” [7, с.292]. Педагог застерігає від тієї любові, яка не облагороджена життєвою мудрістю, яка у справжнього педагога „не сліпить очі”, а є виваженою, відповідальною, щирою і критичною, яка знає „і міру і ціну”. Мова йде про мудру людську любов, – стверджує Василь Олександрович, одухотворену глибоким знанням людського, розумінням усіх слабких і сильних сторін особистості – любов, що застерігає від нерозсудливих вчинків і надихає на вчинки чесні, благородні. Любов, що вчить жити, – така любов нелегка, вона вимагає напруження всіх сил душі, постійної віддачі їй” [7, с.293].

Глибокий знавець дитячої душі, Василь Олександрович був переконаний, що „тільки той стане справжнім учителем, хто ніколи не забуває, що він сам був дитиною. З цією метою вченим був запропонований своєрідний прийом: учителю необхідно стимулювати спогади про власне дитинство, намагатися встановити зворотний зв’язок у спілкуванні з дитиною, виробити у собі здатність подивитися на світ її очима, перевітлитися у неї.

Людинотворчий характер педагогічної діяльності висловлений вимогою постійного вивчення дитини: „Гуманне ставлення до дитини означає розуміння вчителем тієї простої і мудрої істини,

що без внутрішніх духовних сил дитини, без її бажання бути хорошою немислима школа, немислиме виховання”, – стверджує видатний педагог [4, с.479].

Отже, аналіз концептуальної сфери теорії і практики гуманістичного виховання В. О. Сухомлинського дозволяє виокремити такі пріоритети, які відображають суть гуманістичного виховання як взаємодії:

1. Педагогічний гуманізм – „прийняття всіх вихованців”, довіра до них, повага до їх особистості, впевненість в їх можливостях; прийняття цілей, запитів, інтересів.

2. Емпатійне розуміння вихованців – прагнення та вміння „відчувати іншого як самого себе”, розуміти їх внутрішній світ, цінувати позитивні та негативні переживання і почуття дитини.

3. Співпраця – установка та довірливе відкрите спілкування з дітьми, забезпечення їм „ролі активного діяча” у процесі організації спільної та самостійної діяльності.

4. Діалогізм – вміння вести міжособистісний діалог на основі рівноправ’я, взаємної поваги і довіри, взаєморозуміння і співтворчості; вміння слухати дитину, цікавитися її думкою, знати інтереси.

5. Створення гуманістичного виховного середовища на засадах полісуб’єктного підходу.

6. Особистісна позиція педагога і його вміння творчого самовираження, яка дозволяє йому постати перед своїми вихованцями не формальним керівником їх життєдіяльності та організатором процесу навчання, а особистістю, яка відкрита до вираження своїх почуттів та емоцій, цікавою індивідуальністю і гідної уваги людиною.

Список використаних джерел та літератури:

1. Сухомлинський В. О. Людина – найвища цінність / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в 5 т. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 5. – С.446-472.
2. Сухомлинський В.О. Моя педагогічна система: [З неопублік. кн. „Педагогічна культура”] // Радянська школа. – 1988. – №6. – С.87-91; №7. – С.79-84; №8. – С.87-91.
3. Сухомлинський В. О. Павлівська середня школа / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в 5 т. – К. : Рад. школа, 1980. – Т. 4. – С.7-412.
4. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в 5 т. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 3. – С.7-279.
5. Сухомлинський В. О. Сто порад вчителю / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в 5 т. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 3. – С.419- 654.
6. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в 5 т. – К. : Рад. школа, 1979. – Т. 2. – С.159-416.
7. Сухомлинський В. О. Як любити дітей / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в 5 т. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 5. – С.292-308.
8. Сухомлинський В.А. О воспитании совести // Педагогика. – 1995. – № 1. – С.49-51.
9. Сухомлинський В.А. Что такое добро и зло / В. А. Сухомлинский // Свободное воспитание. – М., 1993. – Вып. 3. – С.4-5.

Анотація

Т.И.Пониманская

Воспитание как гуманистическое взаимодействие в педагогическом наследии

В.А.Сухомлинского

В статье раскрываются взгляды В.А.Сухомлинского на воспитание как процесс взаимодействия педагога и ребёнка, основанное на гуманистических ценностях

Ключевые слова: гуманизм, ребёнок, педагог, взаимодействие, взгляды В.А.Сухомлинского на гуманистическое воспитание.

Summary

T.I.Ponimans'ka

Education as a Human Interaction in the Pedagogical Heritage of V.O.Sukhomlyns'kyi

The article reveals the views of V.O. Sukhomlyns'kyi to the education as a process of interaction between a teacher and a child on the basis of the humanistic values.

Keywords: humanism, child, teacher, interaction, views of V.O.Sukhomlyns'kyi to the humanistic education.

Дата надходження статті:

„4” серпня 2011 р.